

بررسی رعایت قواعد تفسیر در منهج الصادقین

مؤلف

قاسم جلالی

۱۴۳۳ق

سرشناسه: حسینی جلالی، سید قاسم، ۱۳۴۵-

عنوان قراردادی: منهج الصادقین فی الزام المخالفین. شرح

عنوان و نام پدیدآور: بررسی رعایت قواعد تفسیر در منهج الصادقین / مولف قاسم جلالی ۱۴۳۳ ه. ق.

مشخصات نشر: مشهد: سخن گستر، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۲۴۲ ص

شابک: 978-600-247-608-1

وضعیت فهرست‌نویسی: فیا

یادداشت: کتاب حاضر شرح کتاب «منهج الصادقین فی الزام المخالفین» تألیف فتح الله بن شکر الله کاشانی است.

یادداشت: کتابنامه: ص. ۲۳۶-۲۴۲؛ همچنین به صورت زیر نویس

موضوع: تفاسیر شیعه - قرن ۱۰ ق.

موضوع: کاشانی، فتح الله بن شکر الله، - ۹۸۸ ق. . منهج الصادقین فی الزام المخالفین - - نقد و تفسیر

موضوع: Qur'an -- Shiite hermeneutics -- 16th century

شناخت افزوده: کاشانی، فتح الله بن شکر الله، - ۹۸۸ ق. . منهج الصادقین فی الزام المخالفین - - نقد و تفسیر

رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ ۱۳۲۳ ۸۰۴۲۲۳ م ۲ ک ۹۶/۵ BP

رده بندی دهی: ۲۶ ۱۱ ۲۹

شماره کتابخانه ملی: ۴۳۹۷۷۶۴

انتشارات سخن گستر با همکاری انتشارات بانگ الست

مشهد - خیابان ابن سینا - مقابل ابن سینا ۱۲ - شماره ۹۱

تلفن: ۳۸۴۳۹۹۵۵ (۰۵۱)

نام کتاب: بررسی رعایت قواعد تفسیر در منهج الصادقین

تألیف: قاسم جلالی

نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ جلد

چاپ: میثاق

قیمت: ۱۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۴۷-۶۰۸-۱

فهرست مطالب

شماره صفحه

مقدمه ۱۵

فصل اول: کلیات و مفهوم شناسی

۱- کلیات ۲۱

۱-۱- بیان مسئله ۲۱

۱-۲- علت انتخاب موضوع ۲۲

۱-۳- سابقه پژوهش ۲۲

۱-۳-۱- کتب قواعد تفسیر ۲۲

۱-۳-۲- آثار راجع به رعایت قواعد تفسیر در منهج الصادقین ۲۳

۱-۴- جنبه جدید بودن و نوآوری پژوهش ۲۴

۱-۵- ضرورت و اهمیت موضوع ۲۴

۱-۶- فواید تحقیق ۲۵

۱-۷- پرسش اصلی ۲۵

۱-۸- پرسش های فرعی پژوهش ۲۵

۱-۹- فرضیه های پژوهش ۲۶

۱-۱۰- پیش فرض های پژوهش ۲۶

۱-۱۱- اهداف پژوهش ۲۷

۲۸	۱۲-۱- روش گرد آوری اطلاعات
۲۸	۱۳-۱- نتایج علمی و عقلی تحقیق
۲۸	۲- مفهوم شناسی
۲۸	۱-۲- معنای لغوی تفسیر
۲۹	۲-۲- معنای اصطلاحی تفسیر
۳۱	۳-۲- معنای لغوی و اصطلاحی قواعد
۳۲	۴-۲- عرف قواعد تفسیر
۳۵	۵-۲- انواع قواعد تفسیر
فصل دوم: ندهی، زندگی ملا فتح الله و تفسیر منهج الصادقین	
۳۹	۱- زیست نامه ملا فتح الله کاشانی
۳۹	۱-۱- ولادت و رشد
۴۰	۲-۱- استادان
۴۲	۳-۱- شاگردان
۴۳	۴-۱- آثار
۴۷	۵-۱- وفات
۴۸	۶-۱- نسبت زنده شدن پس از مرگ
۴۹	۲- نگاهی گذرا به تفسیر منهج الصادقین
۵۰	۱-۲- انگیزه نوشتن و وجه تسمیه تفسیر
۵۲	۲-۲- مباحث مقدماتی
۵۴	۳-۲- منابع تفسیری
۶۲	۴-۲- شیوه طرح مباحث در منهج الصادقی

فصل سوم: توجه به قاعده در نظر گرفتن قرائت صحیح در منهج الصادقین	
۱- معنای قرائت	۶۹
۲- لزوم در نظر گرفتن قرائت صحیح در تفسیر آیات	۷۲
۳- علل ایجاد اختلاف قرائت و قراء سبعه	۷۳
۱-۳- اختلاف قرائت تا زمان جمع آوری مصحف امام	۷۳
۲-۳- اختلاف قرائت بعد از مصحف امام و به وجود آمدن قراء سبعه	۷۵
۱-۲-۳- بی نقطه بودن حروف	۷۵
۱-۲- نداشتن اعراب و حرکات	۷۵
۳-۲-۳- نرسیدن الف در وسط کلمات	۷۶
۴-۲-۳- ابدایی بودن خط	۷۷
۴- عدم تواتر قرائت های سبعه	۷۸
۵- دلایل معتقدان به تواتر قرائت سبعه	۸۰
۱-۵- اعتقاد به تواتر قرآن	۸۰
نقد	۸۰
۲-۵- اهتمام صحابه و تابعان به قرآن	۸۲
نقد	۸۲
۳-۵- ادعای اجماع	۸۳
نقد	۸۳
۴-۵- حدیث احرف سبعه	۸۴
نقد	۸۵
۶- معیار های تشخیص قرائت صحیح	۸۷

- ۷- معتبر بودن قرائت حفص از عاصم ۹۰
- ۸- روش ملا فتح الله از حیث توجه به قرائت صحی ۹۰
- ۹- نقد و بررسی روش ملا فتح الله از حیث توجه به قرائت صحیح ۹۹
- ۹-۱- امتیازات ۹۹
- ۹-۲- کاستی ها ۱۰۰

فصل چهارم: توجه به مفردات و تبیین آن ها در تفسیر منهج الصادقین

- ۱- راه های شناخت معانی مفردات قرآن ۱۰۶
- ۱-۱- قرآن کریم ۱۰۶
- ۱-۲- روایات پیامبر^۹ و امامان معصوم ۱۰۶
- ۱-۳- فرهنگ عامه عصر نزول ۱۰۷
- ۱-۴- سخنان صحابه ۱۰۹
- ۱-۵- سخن لغت شناسان ۱۱۰
- ۲- توجه به معانی مختلف لفظ ۱۱۰
- ۳- شناسایی معنای حقیقی و مجازی و فرق نهادن این آن ها ۱۱۱
- ۴- روش ملا فتح الله در توجه به مفردات ۱۱۳
- ۴-۱- استناد به آیات دیگر ۱۱۳
- ۴-۲- استناد به روایات پیامبر^۹ و امامان معصوم ۱۱۵
- ۴-۳- توجه به فرهنگ عامه مردم عصر نزول ۱۱۶
- ۴-۴- استناد به سخنان صحابه و اهل لغت ۱۱۹
- ۴-۵- اشاره به وجود معانی مختلف در لفظ ۱۱۹
- ۴-۶- شناسایی معنای حقیقی و مجازی و فرق نهادن میان آن ها ۱۲۱

۵- نقد و بررسی روش ملا فتح الله در توجه به مفردات ۱۲۲

۵-۱- امتیازات ۱۲۲

۵-۲- کاستی ها ۱۲۳

فصل پنجم: توجه به قاعده در نظر گرفتن ادبیات عرب در فهم و تفسیر

قرآن

۱- دله اهمیت توجه به ادبیات عرب در تفسیر قرآن ۱۳۱

۱-۱- آیات قرآن ۱۳۱

۱-۲- روایان معصومین ۱۳۴

۱-۳- سخنان مفسران و دانشمندان علوم قرآنی ۱۳۷

۱-۴- بنای عقلاء ۱۳۸

۲- روش ملا فتح الله در توجه به ادبیات عرب ۱۳۹

۳- نقد و بررسی روش ملا فتح الله در توجه به ادبیات عرب ۱۴۴

۳-۱- امتیازات ۱۴۴

۳-۲- کاستی ها ۱۴۵

فصل ششم: توجه به قراین تفسیر در منهج الصادقین

۱- تعریف و اقسام قراین ۱۵۱

۲- دلیل لزوم توجه به قراین ۱۵۲

۳- سیاق ۱۵۲

۳-۱- اهمیت توجه به سیاق در تفسیر ۱۵۴

۳-۲- انواع سیاق ۱۵۶

- ۱۵۷ ۳-۲-۱- سیاق کلمات
- ۱۵۸ ۳-۲-۲- سیاق جمله ها
- ۱۵۹ ۳-۲-۳- سیاق آیات
- ۱۵۹ ۳-۲-۴- سیاق سوره ها
- ۱۶۰ ۳-۳- روش ملا فتح الله در بهره گیری از سیاق
- ۱۶۴ ۴- سبب نزول
- ۱۶۶ ۴-۱- اهمیت توجه به سبب نزول
- ۱۶۷ ۴-۲- روش ملا فتح الله در توجه به سبب نزول
- ۱۷۱ ۵- شان نزول
- ۱۷۴ ۵-۱- روش ملا فتح الله در توجه به شان نزول
- ۱۷۶ ۶- توجه به فرهنگ زمان نزول
- ۱۷۸ ۷- توجه به زمان و مکان نزول آیات
- ۱۸۰ ۸- استفاده از آیات دیگر به عنوان قرینه
- ۱۸۷ ۹- استفاده از روایات به عنوان قرینه
- ۱۸۸ ۹-۱- ادله اهمیت توجه به روایات به عنوان قرینه در تفسیر
- ۱۸۸ ۹-۱-۱- دلیل عقلی
- ۱۸۸ ۹-۱-۲- آیات قرآن
- ۱۹۰ ۹-۱-۳- روایات
- ۱۹۱ ۹-۲- روش ملا فتح الله در استفاده از روایات به عنوان قرینه
- ۱۹۳ ۱۰- نقد و بررسی روش ملا فتح الله در توجه به قراین
- ۱۹۳ ۱۰-۱- امتیازات

۱۹۶	۱۰-۲- کاستی ها
	فصل هفتم: در نظر گرفتن انواع دلالت ها در تفسیر منهج الصادقین
۲۰۳	۱- تعریف دلالت و اقسام آن
۲۰۴	۱-۱- دلالت اقتضاء
۲۰۶	۱-۲- دلالت تنبیه
۲۰۶	۱-۳- دلالت اشاره
۲۰۶	۱-۴- دلالت مفهومی کلام
۲۱۱	۲- روش ملا شیخ الله در توجه به انواع دلالت ها
۲۱۶	۳- نقد و بررسی روش ملا شیخ الله در توجه به انواع دلالت ها
۲۱۶	۳-۱- امتیازات
۲۱۶	۳-۲- کاستی ها
۲۱۸	نتایج
۲۲۲	پیشنهادهات
۲۲۵	فهرست منابع و مآخذ

چکیده

بر هر مفسری لازم است قبل از پرداختن به تفسیر قرآن، قواعد و اصولی را در نظر بگیرد تا براساس آن ها به تفسیر قرآن بپردازد و مراد و مقصود آیات را بدست آورد. این قواعد که به قواعد تفسیر معروف هستند عبارت از دستور العمل های کلی مبتنی بر مبانی متقن عقلی، نقلی و عقلایی اند که رعایت آن ها توسط مفسر سبب دوری وی از خطا و اشتباه و ارائه تفسیری ضابطه مند می شود.

ما در این پژوهش بر آن شدیم تا تفسیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین اثر ملا فتح الله کاشانی از مشران شیعی قرن دهم را از حیث رعایت و توجه به این قواعد بررسی کنیم، بدین جهت پنج قاعده اساسی در تفسیر یعنی توجه به قرائت صحیح، توجه به ادبیات عرب، تبیین مفردات، در نظر گرفتن قراین، در نظر گرفتن انواع دلالت ها را در این تفسیر مورد بررسی قرار دادیم.

این پژوهش در هفت فصل تدوین شده است، در فصل اول به بررسی کلیات پرداخته ایم و در فصل دوم زندگی نامه مفسر و معرفی تفسیر منهج الصادقین مطرح شده است؛ در فصل سوم تا هفتم نیز به ترتیب قواعد توجه به قرائت صحیح، توجه به ادبیات عرب، توجه به تبیین مفردات، در نظر گرفتن قراین و توجه به انواع دلالت ها، در تفسیر منهج الصادقین مورد بررسی قرار گرفته است.

مفسر، ترجمه آیات را ضمن تفسیر مطرح کرده و ترجمه را به تفسیر بر اساس قرائت ابوبکر از عاصم و گاه نیز موافق قرائت حفص از عاصم بیان می کند و در اکثر موارد به قرائت حفص نیز متعرض می شود. از آنجا که هدف مفسر، تألیف تفسیری ساده و قابل فهم برای عامه مردم بوده است، می توان اذعان کرد که روش وی در توجه به مفردات و قواعد ادبی شایسته و در خور تحسین است. همچنین استفاده فراوان از

آیات و روایات و قراین دیگر که مفسر را در فهم صحیح آیات کمک می کند، در تفسیر منهج الصادقین جلوه آشکاری دارد؛ به علاوه این که مفسر هر چند تصریحی به نام دلالت ها ندارد، با این وجود از معنای حاصل از دلالت ها در تفسیر خویش استفاده کرده است.

واژگان کلیدی

تفسیر، قواعد تفسیر، ملا فتح الله کاشانی، تفسیر منهج الصادقین، روش تفسیر.

مقدمه

قرآن کریم کامل ترین و جامع ترین و آخرین پیام الهی برای دستیابی بشر به سعادت و رستگاری و مایه هدایت تمام انسان ها است (هُدًى لِّلنَّاسِ)^۱ و چگونگی برخورداری از این هدایت در گرو فهم و کشف رموز این کتاب الهی است و کشف این رموز تنها از طریق فهم صحیح آن به دست می آید.

بدین جهت خداوند خود را معلم و مفسر قرآن معرفی کرده است (الرَّحْمَنُ * عَلَّمَ الْقُرْآنَ)^۲، به علاوه آیات قرآن نیز خود مبین و مفسر یکدیگر هستند؛ در مرحله بعد رسول خدا برای اصحاب و یاران خویش آیات قرآن را تبیین می کرده است تا آن ها از هدایت این کتاب برخوردار شوند و خداوند تفسیر و تبیین قرآن را یکی از وظایف پیامبر^۳ بیان کرده است. (وَأَنزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ)^۴؛ بعد از پیامبر^۵ نیز به تبع ایشان اهل بیت^۶ به تفسیر و تبیین قرآن پرداخته اند و در طول دوران حیات خویش به رهنمود های آن توجه داشته و برای اصحاب و یاران خویش آن را بیان کرده اند؛ تفسیری که توسط پیامبر^۷ و ائمه^۸ بیان می شد به دلیل اتصال علم آن ها به علم الهی از هر گونه خطا و اشتباه عاری بود.

دانشمندان و مفسران شیعه نیز در طول تاریخ تحت آموزش اهل بیت^۹ به تفسیر قرآن همت گماشتند و آثار جاودانه ای از خود به جای نهادند و با وجود تلاش های فراوان صورت گرفته از سوی این مفسران باز هم تفسیر قرآن در طول تاریخ دچار نقائص و نقص هایی شده است و این امر را می توان نتیجه عدم توجه کافی به رعایت احکام و ضوابط تفسیر دانست. قواعد تفسیر، قوانین و ضوابط کلی ای هستند که مفسر باید با در نظر گرفتن آن ها

۱ - بقره (۲)، ۱۸۵.

۲ - الرحمن (۵۵)، ۱ و ۲.

۳ - نحل (۱۶)، ۴۴.

اساس و شالوده تفسیر خویش را پی ریزی کند و بر اساس آن ها به تفسیر قرآن بپردازد؛ به گونه ای که عدم رعایت آن ها موجب خطا و اشتباه در تفسیر خواهد شد. برخی از قواعد تفسیر عبارتند از: توجه به قرائت صحیح، در نظر گرفتن مفردات و تبیین آن ها، توجه به قواعد و ادبیات عرب، توجه به قراین و در نظر گرفتن انواع دلالت ها.

تفسیر منهج الصادقین فی الزام المخالفین اثر مفسر گرانقدر ملا فتح الله کاشانی از مفسران شیعی قرن دهم هجری، تفسیری است که ما در این کتاب به بررسی آن از حیث رعایت قواعد تفسیر خواهیم پرداخت.

این تفسیر که زبان فارسی نگاشته شده است، بدون شک یکی از بهترین و جامع ترین تفاسیر فارسی تألیف شده در عصر خویش بوده است.

در کتاب حاضر که در هفت فصل نگاشته شده است در فصل نخست به بیان مفاهیم و کلیات از قبیل تفسیر، قواعد تفسیر، لزوم توجه به آن ها می پردازیم؛ در فصل دوم نگاهی به زندگی ملا فتح الله صاحب تفسیر منهج الصادقین و دیگر آثار وی داریم و در فصل سوم تا هفتم نیز به بررسی پنج قاعده تفسیری یعنی در نظر گرفتن قرائت صحیح، توجه به مفردات، توجه به قواعد ادبی، توجه به قراین، در نظر گرفتن انواع دلالت ها، در تفسیر منهج الصادقین و میزان رعایت آن ها در این تفسیر خواهیم پرداخت.

در زمینه قواعد تفسیر کتب و مقالاتی تألیف شده است مانند «قواعد التفسیر لدی الشیعه والسنه» اثر محمد فاکر میبدی، «قواعد التفسیر جمعا و تفصیلا» از خالد بن عثمان سبت، «اصول التفسیر و قواعد» از خالد عبدالرحمن عک، و «روش شناسی تفسیر قرآن» از علی اکبر بابایی که در فصل دوم آن به بیان هفت قاعده کلی از قواعد تفسیر پرداخته است. اما این آثار تنها به ذکر قواعد تفسیر پرداخته و تفسیر خاصی را از حیث رعایت این قواعد مورد بررسی قرار نداده اند.

در مورد رعایت قواعد تفسیر در منهج الصادقین، با وجود این که این تفسیر حاوی مطالب تفسیری رفیع و در خور تأمل بسیاری است، باید گفت آن گونه که شایسته است، مورد بررسی قرار نگرفته است و با تحقیقی که درباره کتب و مقالات و پایان نامه هایی که در رابطه با ملا فتح الله کاشانی و تفسیر منهج الصادقین انجام گرفته، روشن می شود که اکثر این آثار به منهج و روش تفسیری آن اشاره کرده اند و قواعد مورد استفاده در این تفسیر را بررسی نکرده اند.

ملا فتح الله کاشانی، مفسر بزرگ، فقیه و متکلم دوره صفوی و فرزند ملا شکرالله کاشانی است. وی در یکی از دهه های نخست قرن دهم هجری در کاشان به دنیا آمد و از علمای دولت شاه طهماسب صفوی است. در کتب تراجم از این شخصیت بزرگ با عناوین گوناگونی چون المولی المفسر اکبر، المفسر، فقی، متبحر در تمام علوم دینی فقیه، متکلم، عالم کامل جلیل عالم به لغات و ادبیات عرب و ... یاد شده است. پدرش ملا شکرالله نیز از علمای آن دوران بود؛ وی تحصیلات مقدماتی را در اندک هشت نزد پدر و دیگر بزرگان آن دربار به اتمام رسانید و بعد از رشد و ازدواج با فقر و بیماری زندگی را می گذراند. دوران حیات وی یعنی حدود سال های ۹۰۰ تا ۹۸۸ مصادف با پادشاهی سه پادشاه صفوی به نام های شاه اسماعیل، شاه طهماسب و شاه اسماعیل دوم بوده است. وی رد استادان مختلفی کسب علم کرده است که مشهورترین آنها علی بن حسن زواره ای است که در علوم قرآنی استاد بوده است. شاگردان زیادی نیز در دوران حیات ملا فتح الله از دانش و معرفت، زهد و تقوی وی بهره می بردند اما گذشت زمان نام بسیاری از آن ها را از کتب تاریخ و رجال رفته است.

از شاگردان او می توان به رضی الدین شاه مرتضی بن تاج الدین محمود کاشانی، ملا محسن فیض کاشانی و ملا مرتضی برادر ملا محسن فیض کاشانی اشاره کرد. آثار فراوانی از این مفسر گرانقدر بر جای مانده است که از جمله می توان به تفسیر ارزشمند «منهج الصادقین فی الزام المخالفین»، خلاصه المنهج، زبدة التفاسیر، ترجمه قرآن، شرح نهج البلاغه،

استنساخ کتاب الاستبصار و ترجمه احتجاج طبرسی اشاره کرد. ملا فتح الله سرانجام پس از سال ها تلاش و کوشش در راه علم و سپری کردن عمر در راه اندوختن علوم بویژه علوم قرآنی، در سال ۹۸۸ ه.ق در کاشان وفات یافت و در همان جا به خاک سپرده شد.

از این رو ما در این کتاب اولاً حوزه تحقیق را به تفسیر منهج الصادقین و ثانیاً به قواعد مورد استفاده در این تفسیر محدود کرده ایم و به این جهت، اشکالی که در آثار فوق دیده می شود، نمی شده که در این تحقیق بر طرف شود.

با امید آن که کتاب حاضر بتواند در مراکز علمی به عنوان مقدمه ای برای آشنایی بیشتر قرآن پژوهان با این تفسیر و زمینه ای برای ورود به بحث تفسیری، مورد استفاده قرار گیرد.